

A NÉV KÖTELEZ

A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái¹

Filippov Gábor

(politikai elemző, Magyar Progresszív Intézet)

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány kiindulópontja, hogy a nyelv nem a valóság semleges visszatükrözésére szolgáló eszköz, hanem a valóságot konstruáló, a problémaértelmezést elsőrendűen befolyásoló tényező, adott esetben a politikai küzdelmek primer eszköze, az ebből fakadó felelősség alól pedig a tudomány sem vonhatja ki magát. Ezért a szélsőjobboldalról szóló magyar nyelvű tudományos (és publicisztikai) diskurzusok nem hagyhatják figyelmen kívül azokat a terminológiai kérdéseket, amelyek megválaszolása a nemzetközi szakirodalomban kiemelt figyelmet élvez. Mindenekelőtt a vizsgált csoportok és eszmék megnevezésének problematikáját, a versengő névhasználatok mellett és ellen felhozható érveket. A tanulmány e szakirodalomból kiindulva, az abból levonható tanulságokat a magyar történeti-politikai kontextusra is alkalmazva a vonatkozó fontosabb tudományelméleti és nyelvi problémákat ismerteti, hangsúlyozva az alkalmazott terminológia megkerülhetetlen értéktelítettségét, morális és legitimációs tétjét. A közkezen forgó terminusok közül a szélsőjobboldal elnevezés mellett téve le voksát, kísérletet tesz a fogalom egy kielégítő esszencialista definíciójának megalkotására. A befejező rész kitekintést ad a szélsőjobboldal két legismertebb irányzata, a fasizmus és a nemzetiszocializmus egymáshoz való viszonyának problematikájára, ismertette a vonatkozó megközelítések főbb csoportjait, a két eszmemendszer alapvető különbségeinek fontossága mellett érvelve.

Kulcsszavak: szélsőjobboldal ■ radikalizmus ■ nemzetiszocializmus ■ terminológia ■ Jobbik

A TERMINOLÓGIA TÉTJE

A jobboldali extrémizmus ideológiájáról szóló könyvében írja Cas Mudde, a téma egyik legjelesebb szakértője, hogy az 1980-as évek óta, olyan pártok első választási sikereit követően, mint a holland Centrumpartij vagy a francia Front National, a tudományos közösségen belül és a publicisztikai irodalomban is a szélsőjobboldalé lett a legtöbbet tárgyalt pártcsalád (Mudde, 2000: vii.). Nehéz megmondani, hogy a könyvtárnyi irodalom ellenére, vagy éppen ebből következően-e, de tény, hogy kevés olyan témája van a politikának, amely kapcsán nemcsak a közbeszédben, de a szakirodalomban is olyan mértékű fogalmi zűrzavar uralkodna, mint ezen a területen. A második világháború, a nácizmus és Auschwitz történelmi traumája – érthető módon – ma is nagy súllyal nehe-

zedik a témára, és az erkölcsi felháborodás, a normatív távoltartás intenciója minden jogossága mellett sem kedvez az alaposabb megismerésnek. Mindehhez magyar és általánosabban kelet-közép-európai kontextusban hozzá kell számítanunk az államszocialista diktatúra négy évtizeden át hegemon redukcionista-antifasiszta diskurzusának örökségét is, amelynek következtében a mai napig is politikai küzdelem és megértés horizontjának összezsúszása figyelhető meg a szélsőjobboldalról szóló közbeszéd kapcsán.

A viták tehát nem a jelenség értelmezésénél, de még csak nem is a pártok és mozgalmak osztályozásánál kezdődnek, hanem a pusztá megnevezés aktusánál. A nyugat-európai szélsőjobbaldalt vizsgálva Elisabeth Carter egyenesen a „terminusok özönéről” (Carter, 2005: 21.) beszél. A nemzetközi (elsősorban angol, illetve részben német) szakirodalom alapján nem érezhetjük túlzónak ezt a panaszt. A kérdéses politikai formációk vonatkozásában számtalan jelölővel találkozhatunk:² szélsőjobbaldali vagy extrém jobbaldali (angolul: far, illetve extreme right,³ németül: rechtsextrem), radikális jobbaldali (angolul: radical right, németül: rechtsradikal), újjobbaldali (angolul: new right), új-szélsőjobbaldali (angolul: new extreme right), újpopulista (angolul: new populist), populista jobbaldali (angolul: populist right, németül: rechtspopulistische), populista radikális jobbaldali (angolul: populist radical right), radikális jobbaldali populista (angolul: radical right-wing populist), nemzeti populista (angolul: national populist, németül: nationalpopulistische), ultranacionalista (angolul: ultranationalist) – és a sor a végtelenségig folytatható. Legalább a tudományos körökben (a közéleti-politikai publicisztikában annál kevésbé) jó ideje konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy érdemes megkülönböztetni a fasizmus és a nemzetiszocializmus totális ideológiáját a fenti kifejezésekkel jelöltek túlnyomó többségétől, az egyetértés azonban nagyjából eddig a pontig terjed. A névválasztások mögött a legtöbb esetben merőben eltérő definíciós, sőt olykor tudományelméleti megfontolások húzódnak, ami miatt a legkevésbé sem mellékes, hogy az egyes kutató melyik mellett foglal állást.

Miközben a nemzetközi szakirodalomban évtizedek óta zajlanak a hol többé, hol kevésbé elmélyült, a leggyakrabban mélyebb koncepcionális eltéréseken alapuló terminológiai viták, a hazai szaktudományos közegben ma még maga a probléma léte is csak mérsékelten reflektált. A magyar társadalomtudományokat (a leggyakrabban saját sáncaikon belülről) gyakran éri a provincializmus, valamint a módszertani problémák iránti érdeklődés és fogékonyság hiányának vádjai. Bár ilyen általános formában az efféle szemrehányások olykor kifejezetten túlzóak, a jelen téma vonatkozásában valóban fundamentális problémával szembesülünk. Nevezetesen azzal, hogy magyar nyelven vagy a magyar politikai hagyományokra szabva alig létezik olyan tudományos igényű szöveg, amely egyáltalán felvetné ezeket a dilemmákat. Mivel a magyarországi szélsőjobboldal háború utáni történelmének alig létezik átfogó szemléletű politikatudományi vagy akár történeti szakirodalma, a terület terminológiá-

jának kialakulására alapvetően két beszédmód gyakorolt érezhető hatást: a szélsőjobboldali politikai aktorok öndefiníciós diskurzusai, valamint a publicisztika nyelve, amely megfelelő kritikai érzék híján gyakran vált az előbbi nyelvpolitikai eszközévé. Ennek megfelelően az utóbbi évtizedben a szélsőjobboldalosság kifejezés mellett, illetve helyett egyre inkább két megnevezés terjedt el a közbeszédben: az eleinte főként a MIÉP által felvállalt *nemzeti radikalizmus* címke, majd az utóbbi években (a Jobbik megerősödésével és nyelvpolitikai legitimációjának növekedésével) az egyébként a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt *jobboldali radikalizmus* kifejezés. A közbeszédben végbe ment spontán fogalmi eltolódást utólag különböző fórumokon megjelenő konceptualizációs törekvések igyekeztek igazolni. Eszerint a jobboldali vagy nemzeti radikalizmus a parlamenti jobbközép pártoktól jobbra, de a neonáci-újnyilas csoportoktól (ebben az értelmezésben rájuk értendő a szélsőséges kifejezés) a centrum felé helyezkednek el. A jobboldali radikálisok nacionalisták, de nem sovínisták, antiliberalisok, de nem antidemokratikusak. Az évtizedek során a szélsőjobboldalhoz képest „modernizálódtak”, mérséklődtek, és az utcai politizálással szemben az erőszakmentességet, a parlamenti politizálást preferálják.⁴

A szélsőjobboldali kifejezés alkalmazhatóságának a fentiekkel szembeni hátrányát, ha már, akkor többnyire annak normatív tartalmával szokás magyarázni. A politika mindennapjaihoz tartozó „radikális” mozgalmakat eszerint demokataként el lehet ítélni, a tudományos értéksemlegesség vagy a pártatlan tájékoztatás elve azonban nem engedi, hogy eleve prekonceptciókkal közelítsünk feléjük. A nyelvi önmérséklet az objektív megismerés, a korrekt tájékozódás előfeltétele. A „terminológiai hidegháború” lényegét azonban éppen az adja (és úgy tűnik, a szélsőjobboldal ezzel sokkal inkább tisztában van), hogy minden választás szükségszerűen normatív jellegű: értéksemleges nyelv, passzív tükörként használható fogalom nem létezik. A MIÉP, a Jobbik Magyarországért Mozgalom vagy éppen a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom nevű politikai konstrukciók pozíciójának meghatározása (és önmeghatározása) nem az intézményi keretek létrejöttével vagy a politikai program elemzésével, hanem a megnevezéssel – vagyis nem valami nyelven kívüli térben, hanem magában a nyelvben kezdődik. Erre csak igen kevés, a magyar szélsőjobboddallal foglalkozó tanulmány reflektál:⁵ a leggyakoribb a terminológia minden alátámasztást nélkülöző megválasztása és következetlen használata (például: Bartus, 2001; Héjy–Schulz), illetve nem ritka, hogy az egyes megnevezéseket (a tömegtájékoztatás gyakorlatával szinkronban) egyszerűen szinonimákként alkalmazzák (például: Karácsony–Róna, 2010).⁶

A ritka kivételek közé tartozó Balogh Róbert, aki az európai szélsőjobboldali csoportok komparatív elemzését megkísérlő tanulmánykötethez írt előszóban a radikális jobboldal terminus mellett teszi le a voksát (Balogh, 2009a: 7).⁷ A szerkesztő választását két érveléssel támasztja alá. Az első, Pippa Norris

(Norris, 2005: 45.) nyomán haladó megállapítás szerint a szélsőjobboldal kifejezés olyan mozgalmakkal mossa össze a pártversenyben aktív „újjobboldali” pártokat, amelyek elutasítják a parlamentarizmus kereteit, és nem is vesznek részt a hatalomért folytatott demokratikus küzdelemben. Ezekkel szemben például a Le Pen-féle Front National vagy a holland Vlaams Blok nemcsak hogy elfogadja a kompetitív többpártrendszer játékszabályait, de történetük folyamán többször is meghatározó tényezői lettek az országos és helyi képviseleti intézményrendszernek. Egy ilyen, kizárólag a parlamentarizmushoz való viszonyt középpontba állító érvelés azonban nehezen tartható, ha például az egykor választásokon induló és a parlamenti keretek között is működő Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vagy az 1939-ben a magyar törvényhozásba jutott Nyilaskeresztes Párt jut az eszünkbe. És hogy ne csak történeti példákat említsünk: a Harmadik Magyar Köztársaságban ma is működnek olyan, a hungarizmushoz köthető pártok (a Nemzeti Forradalmi Párt vagy a Nemzeti Munkáspárt),⁸ amelyek rövidtávú célja a demokratikus választásokon való részvétel és győzelem. Ezzel is összefügg, hogy, amint arra a Political Capital elemzői is felhívják a figyelmet (Juhász–Krekó, 2010), a többpárti versengésen alapuló parlamentarizmus elfogadása kényszerből vagy politikai pragmatizmusból is következhet, így önmagában nem árul el sokat egy párt vagy mozgalom ideológiai arculatáról. Ezenkívül, a szakirodalom egy része (például: Hubai, 2002: 98–99.)⁹ olyan felosztást követ (és én is ezt tartom mérvadónak), amely szerint a szélsőjobboldaliság más morfológiai szinten helyezkedik el, mint a nemzetiszocializmus vagy a „radikális jobboldaliság” kategóriája (erről alább bővebben is szót ejtek). Balogh másik, kissé meglepő érve (Balogh, 2009a: 7.) szemantikai jellegű. Eszerint a szélsőségesesség, lévén a marginalitás szinonimája, megtévesztő lehet a szóban forgó pártok társadalmi bázisának és diszkurzív státusának vonatkozásában, mivel eleve jelentéktelennek sugallja ezeket. Ennek a rokon értelmű kapcsolatnak azonban az idézett tanulmánytól eltekintve sem az értelmező és szinonimaszótárakban, sem más elemzésekben nem találhatjuk nyomát, így a feltételezett asszociáció problémakörét is elvethetjük.

Úgy vélem, hogy a hazai szélsőjobboldal Csurka István által dominált, az ezredforduló előtti 10 évben „reanimált” és a magyar köztudatba épült (eredetileg Bajcsy-Zsilinszky Endre és követői által használt) nemzeti radikális megnevezés használata a nevezett csoportok öndefiníciójának kritikátlan átvételét jelenti. Ha a szélsőségesesség negatív melléklöngével társul, az eredeti történelmi kontextusából kiragadott „nemzeti radikalizmus” (a „jobboldali radikalizmus” hasonlóan) egyértelműen eufemisztikus üzenetet hordoz. A szélsőjobboldali kifejezésben valóban benne rejlik a (valamihez képest) túlzó, alkalmasint agresszív politikai praxis jelzése, a „határon kívüliség”, implicite tehát az alkotmányos értékekkel szembeni pozíció kimondása (hiszen a kifejezés határfogalomként egyben a normalitás mögöttes képzetét is kódolja: a

szélsőséges bizonyára valamihez képest szélsőséges). Ha szélsőségesnek nevezek valamit, azzal lépést teszek az elfogadhatóság tartományán kívülre szorítására, legitimitásának kétségbevonására. Ehhez képest a radikalizmus szó, amely mélyreható, gyökeres változások igényét, egy rendszer megreformálásának sürgetését, de nem konszenzusos alapjainak elvetését jelenti, legalábbis részlegesen legitimálja az általa felcímkezett politikát. A nemzeti jelzővel együtt megjelenve („nemzeti radikalizmus”) ráadásul elmossa a határt a pozitív nemzeti öntudat és a szélsőjobboldal képzetéhez társított zsigeri fajgyűlölet vagy kulturális fundamentalizmus között, utóbbiakat mintegy az előbbi konstitutív és legitim elemeivé avatva. A radikális értelmezhető türelmetlenként, heveskedőként (ami mégsem ugyanaz, mint a gyűlölködő), ugyanakkor talán nem túl merész értelmezés, hogy benne rejlik a következetesség, a meg nem alkuvás jelentésárnyalata is.¹⁰ Amennyiben elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, láthatjuk, hogy a nyugati tudományosményben legkésőbb Weber óta mérceként és viszonyítási pontként szereplő értéksemlegesség követelményének határaihoz érkeztünk. A szélsőjobboldaldiság kérdéskörének vizsgálatakor már a címadás pillanatában állást kell foglalnunk – akár tudatosítjuk ezt magunkban, akár nem. E téma kutatása eminensen példázza a politika világának alapvető értéktelítettségét és a politikai objektumok nyelvi konstruáltságát, amelyet a legjobb szándékkal sem kerülhetünk meg; nem azért, mert nem akarjuk, hanem azért, mert megkerülhetetlen (Szabó, 2003a: 16–23.).

A normatív vonatkozások mellett további problémák is felmerülnek az itt taglalt terminusok, mindenekelőtt a radikalizmus kapcsán. Piero Ignazi végigköveti a kifejezés útját az amerikai és a német történeti-politológiai szaknyelvben (Ignazi, 2003a: 28.). Míg az Újvilágban a radikalizmus jelölő hagyományosan olyan konkrét történelmi alakzatokhoz tapadt, mint a „szélsőségesen konzervatív” (uo.), így a legkevésbé sem rendszerellenes a Birch Society vagy a mccarthyizmus; német szövegkörnyezetben az alkotmányos renddel szemben kritikus, de a legkevésbé sem alkotmányellenes vagy antidemokratikus törekvések leírására használják. Mindezek alapján Ignazi arra a következtetésre jut, hogy történelmileg kialakult konnotációi miatt a burkoltan vagy nyíltan rendszerellenes jobboldali pártokra alkalmazva a kifejezés komoly félreértésekhez vezethet.¹¹ A magyar eszmetörténeti hagyományokra és terminológiára irányítva figyelmünket (mi sem áll távolabb az antidemokratikus szélsőjobboldaldiságtól és általában a szélsőségességtől, mint a polgári radikalizmus), ezt az ítéletet csak megerősíthetjük. Hadd álljon itt ismét a szociolingvisztika ismert közhelye: a nyelv nemcsak közvetíti gondolatainkat – azt is meghatározza, hogy egyáltalán miről gondolkodhatunk (Síkaki, 1997: 102.).

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a jobboldali radikalizmus bizonyos esetekben valóban értelmezhető fogalom, amennyiben például a demokratikus jobboldal vehemensebb, szókimondóbb és „türelmetlenebb” áramlatait szeretnénk megnevezni. Így magyar kontextusban a jobboldal vezető pártján, a

Fidesz-MPSZ-en belül például a Kövér László nevével fémjelezhető politikai-stratégiai irányvonalat, amely radikalizmusa ellenére sem nevezhető szélsőségesnek, pláne alkotmányellenesnek. A radikalizmus értelmezésében nem annyira ideológia, mint inkább attitűd vagy habitus,¹² a problémák egy lehetséges megközelítése és megoldási módja – a szélsőjobboldali ideológia és politikai gyakorlat viszont maga hozza létre az általa megoldani kívánt problémákat, és egyértelműen a neki is teret adó alkotmányos-civilizációs keretek határán helyezkedik el.

Mindezek fényében tehát azokkal a szerzőkkel értek egyet, akik (tudatosítva és vállalva a kifejezés negatív értéktartalmát) a szélsőjobboldal címkéje mellett érvelnek. A korábbiakban többször is használtam a jobboldali extrémizmus, illetve extrém jobboldal kifejezéseket is, amelyek az előbbihez hasonló tartalmat implikálnak. Ugyanakkor tisztában vagyok vele, hogy ezek az angolból átvett tükörfordítások meglehetősen idegennek, darabosnak hatnak a magyar nyelvben, ezért, bár nincs szemantikai fenntartásom velük szemben, a szélsőjobboldali terminus tűnik a legjobb választásnak. Ezt követően már csak azt kell meghatároznunk, mit is értünk szélsőjobboldaliségon.

A SZÉLSŐJOBBOLDALISÁG MEGHATÁROZÁSA

A politikával és általában a társadalmi jelenségekkel összefüggésben ritkán adhatók végleges és kizárólagos definíciók. A szavak és az általuk jelölt percepcióhalmazok dinamikus kölcsönhatásban állnak egymással, ezért legjobb esetben is csak megközelítőleg és fenntartásokkal lehetséges stabil összhangba hozni őket. Ha mégis általánosságban akarjuk megragadni a szélsőjobboldaliség fogalmát, vagyis igyekeznénk mintegy csapdába csalni, statikus határok közé szorítani, bizonyos mértékben óhatatlanul is engedményt kell tennünk saját önkényünknek. Amiként akkor is így tennénk, ha a szakirodalomban rendelkezésre álló számtalan, „versengő” definíció egyikét választanánk. Ez utóbbiak túlnyomó része nem szubsztancialista, vagyis nem azt próbálja megragadni, hogy mi is a meghatározandó objektum lényege, hanem vagy egyetlen alapvetőnek tartott jellemvonást emel ki, vagy pedig halmazszerűen, a legfontosabbnak tekintett közös attribútumok felsorolásával igyekszik lefedni a konkrét példák lehető legszélesebb körét. Az előbbi megoldásra példa *Husbands* definíciós kísérlete, aki szerint a „faji exkluzivizmus” jelenti a szélsőjobboldaliség közös ideológiai alkotóelemét (idézi: Carter, 2005: 14.). A halmazszerű megközelítést alkalmazza például Umberto Eco, aki a második világháború végének ötvenedik évfordulója alkalmából tartott egyik előadásában a minden szélsőjobboldali ideológia és rendszer előképeként, örökké visszatérni kész „ideájaként” felfogott ősfasizmust (Ur-Fascism, eternal fascism) összesen tizennégy¹³ ismérv rendszerezése révén vélte megragadni. Mudde egy bevásár-

lólístához hasonlítja Falter és Schumann definícióját, amely a szélsőjobboldal-li gondolkodást tíz jellemzővel írja körül (Mudde, 2000: 10–11.).¹⁴ A konszenzus hiányát jól jellemzi, hogy a szerző ugyanitt 26 meghatározást elemezve összesen 58 ilyen „listatételt” gyűjtött össze, amelyek közül mindössze 5 (nacionalizmus, rasszizmus, xenofóbia, demokráciaellenesség és az erős állam követelése) jelent meg az általa vizsgált tanulmányok legalább felénél (Mudde, 2000: 11.). Négy évvel később Mudde már ötvennél is több definícióról tett említést (idézi: Balogh, 2009b: 10.).

A halmazszerű leíró kísérletek kétségkívül hasznosak, amennyiben értékes felismerésekhez vezethetnek a szélsőjobboldal általános természetrajzával kapcsolatban, valamint felhívják a figyelmet a jelenség izgalmas sokrétűségére, lehetőséget adva az eltérő megközelítések termékeny kibontakoztatására. Az egyes attribútumok pusztá felsorolása azonban továbbra sem ad tudást arról, hogy lényegét tekintve mi is az a politikai képződmény, amelynek számtalan megnyilvánulása a fenti „bevásárlólísták” tartalmát adja. Ezért az eddigieknél alkalmasabbnak tűnik a vizsgálat tárgyának esszencialista vagy szubsztancialista definíciója, amely arra tesz kísérletet, hogy meghatározza, *mi* a szélsőjobb, és csak azt követően próbálja leírni, hogy *miképpen* is jelenik meg a politikai arénában. Ehhez az szükséges, hogy megpróbáljuk elhelyezni a szélsőjobboldaliségot a kontextusát alkotó kulturális-civilizációs közegben, valamint meghatározzuk viszonyát az ennek részét képező rokonkategóriákkal. Ennek során az alábbiakban az eszmetörténet kontextualista (elsősorban a cambridge-i eszmetörténeti „iskolával”, illetve a Koselleck–Conze–Brunner trió fémjelezte német fogalomtörténeti irányzattal jellemezhető) hagyományát követem, amely elutasítja a korokon átívelő „időtlen kérdések” és „egyetemes eszmék” feltételezését, és a politika fogalmait, illetve beszédmódjait kizárólag az adott történeti és diszkurzív kontextushoz viszonyítva tartja értelmezhetőnek (például: Skinner, 1997; Trencsényi, 2007). Hadd bocsássam előre, hogy a szélsőjobboldaliségot kifejezetten a modernitásban született, azon belül is a liberalizmus, a parlamentarizmus és a kapitalizmus elterjedéséhez köthető, az ebből adódó (Szabó Miklós kifejezésével élve) „alkalmazkodási válságra” sajátos választ adó eszmetörténeti-politikai képződménynek tekintem, amely (a nacionalizmushoz vagy a kommunizmushoz hasonlóan) értelmezhetetlen a történelem premodern szakaszaiban.

Ha a szélsőjobboldaliségot a szóösszetétel két elemét szétbontva szélsőjobboldaliséggé, vagyis szélsőséges jobboldaliséggé fogjuk fel, érdemes mindenekelőtt meghatározni, hogy mit és mihez képest tartunk szélsőségesnek. Ebben a kérdésben, mint fentebb már utaltam rá, iránymutatónak tartom a szélsőjobboldaliség határfogalomként való felfogását. Szabó Márton más kontextusban, a politika diszkurzív szereplőinek „feltérképezésekor”, Carl Schmitthez kapcsolódva foglalkozik a *kivételes eset* vagy *határhelyzet* definiáló képességével. Mint ismeretes, Carl Schmitt Kelsennel folytatott korszakos je-

lentőségű jogelméleti vitájában, a szuverenitás meghatározásának problémájával szembesülve bontotta ki az *extremus necessitatis casus* fogalmát. Gondolatmenete úgy összegezhető tételszerűen, hogy minden olyan megközelítés hibásnak tekinthető, amely a szuverenitás mint a „legmagasabb, nem mástól származtatott hatalom” (Schmitt, 1992: 2.) lényegét a mindennapiság, az érvényes jogrend keretei között igyekszik megragadni, mivel a legfelső autoritás önazonossága épp akkor (a kivételes eset előálltakor) mutatkozik meg teljességében, amikor elszakad a formális, a valóságot előre rendezni kívánó és ezért egyben előíró, korlátozó jellegű jogi normák kereteitől. Szabónál a határhelyzet így felismert definiáló képessége és identifikációs mechanizmusa válik a politika diszkurzív valóságának egyik általános és központi elemévé, mivel „az identitás létszerűen az identitás felfüggesztésében mutatkozik meg” (Szabó, 2006: 19.). A politika jelentésszerű valóságának konstruálása határmegvonások sorozata, ezért a határ kitüntetett szerepet kap az egyes objektumok értelmezésekor. Így „a definíció a kivételes eset következménye és feltétele. Feltétel, mert a kivétel csak valamihez viszonyítva kivétel; és következmény, mert az átlépésben egyszerre mutatkozik meg az, amivel és amit átlépünk” (uo.).

A szélsőségség a szó szoros értelmében határfogalom, amelynek helyét a „politika mindennapiságának” limesénél kell keresnünk. Más fogalmi keretben, de hasonló irányból közelítenek egyébként azok a történeti és politológiai meghatározások is, amelyek a kategóriát az európai felvilágosodás következményeképpen kialakuló és globalizálódó modernizmus ellenhatásaként, rivális beszédmódjaként próbálják értelmezni. Ennek megfelelően a szélsőségség történeti-kontextuális és „térbeli” pozicionálásakor nem az egyes demokratikus berendezkedések intézményi kereteit és normáit, hanem a modern nyugati civilizáció domináns, liberális-demokratikus metanarratívájának alapvető értékeit határozom meg viszonyítási pontként. Ilyen alapértéknek tekintem például a nyugati és általában a demokratikus világban megkérdőjelezhetetlennek tekintett alkotmányos és humanitárius alapértékeket, mindenekelőtt a szolidaritás és a törvény előtti egyenlőség eszméjét, az élethez, a tulajdonhoz, az emberi méltósághoz, a szólás és a gondolat szabadságához való jogot, a vallásszabadságot vagy a negatív diszkrimináció tilalmát. A huszadik és huszonegyedik századi Európában és a nyugati világ egészében, a liberális demokrácia korában az ezekhez mint határcölöphöz való viszonyulás jelöli ki a politikai „normalitás” és „abnormalitás”, a „bent” és a „kint” diszkurzív határait.¹⁵

Mindezek alapján meghatározásom szerint a szélsőjobboldal ideológiai gyűjtőfogalom, amely olyan intézményi és esztétörténeti képződményeket foglal magában, amelyek meghatározó közös vonása bizonyos nyugati civilizációs alapértékek etnikai/sovinszta/rasszista (vagy bizonyos esetekben kulturális) alapú tagadásában, relativizálásában, illetve alapvető kritikájában határozható meg. Úgy vélem, ez a keret lehetőséget ad arra, hogy olyan minimumdefinícióként szolgáljon, amely megragadja a szélsőjobboldalnak nevezett politikai objektumok közös megkülön-

böztető jegyét és lényegét, és úgy integrálja a hagyományosan szélsőjobboldalinak tartott pártok és mozgalmak összességét, hogy eközben nem mosható össze más, tőle idegen jelenségekkel.¹⁶ A szélsőjobboldali ideológiák és mozgalmak tér, idő és „vérmérséklet” függvényében nagymértékben eltérhetnek egymástól: a megoldani kívánt problémák artikulálásában, az ellenség meghatározásában és a megoldás során alkalmazni kívánt eszközök tekintetében, közös azonban bennük, hogy beszédmódjuk mindhárom dimenzióban szembehelyezkedik a fenti alapértékekkel vagy azok egy részével.

Ezen értelmezési kereten belül a fentiek fényében további differenciálás szükséges, hogy elválasszuk egymástól azokat a politikai képződményeket, amelyek kimerítik a fenti kritériumokat, mégis alapvető jellemzőikben különböznek egymástól. E probléma fontosságát Magyarországon a történeti szakirodalom már a rendszerváltás előtt is felismerte, a bőséges és színvonalas elemzések eredményei azonban ma sem ágyazódtak bele igazán a szélsőjobboldalról szóló hazai diskurzusokba. A szélsőjobb kutatás terminológiai problémáinak számba vételekor tehát, a fogalom meghatározását követően elengedhetetlen két további kérdéskör felvetése: egyrészt, a magyar szélsőjobboldali mozgalom- és esztorténet két legfontosabb irányzatának elkülönítése, másrészt pedig, a két legismertebb szélsőjobboldali ideológia, a fasizmus és a nemzetiszocializmus évtizedek óta vitatott viszonyának vázlatos tisztázása.

FAJVÉDELEM ÉS NEMZETISZOCIALIZMUS

Magyar kontextusban a szélsőjobboldal olyan mozgalom, illetve pártcsalád, amelynek legkésőbb az 1920-as évektől kezdve két, egymástól viszonylag jól elhatárolható „alcsaládja” különíthető el (Hubai, 2002: 98–99.): a fajvédőké és a nemzetiszocialistáké.¹⁷ A fajvédelem a modernizálódás során versenyhátrányba kerülő és a leszakadás által fenyegetett csoportok Szabó Miklós által *alkalmazkodási válságnak* elnevezett (Szabó, 2003b) problémájára született reakció. Ez az alapvetően a konzervativizmusból kinövő irányzat a (legtöbbször nemzeti-kulturális dimenzióban értelmezett) fajok harcában veszélyeztetettnek tartott nemzeti közösség tradicionalista „önvédelmét” helyezi középpontba, amelynek (gazdasági, szociálpolitikai, kulturális és politikai) eszközrendszerét a fennálló rendszer kereteit feszegetve, de azokon belül jelöli ki.¹⁸ Ezzel szemben a nemzetiszocializmus olyan átfogó és koherens eszmerendszer, amely deklaráltan a demokrácia, a liberalizmus és a kommunizmus riválisaként, a politika, a társadalom és a gazdaság egészének (biológiai értelemben felfogott) faji alapon történő, gyökeres átalakítását tűzi ki célul.¹⁹

A fajvédelem alapjait tekintve konzervatív jellegű, amennyiben az alkalmazkodási válságot kiváltó változások (és a mögöttük sejtett zsidóság, német-

ség vagy éppen a megcsontosodott politikai elit tehetetlensége) ellen egy idealizált múlt „retrospektív utópiájával” veszi fel a harcot, végső soron a változások megállítása és az elképzelt „aranykor” helyreállítása érdekében. A *retrospektív utópia* fogalmát mások mellett a 19. századi orosz filozófia és politikai gondolkodás nagy „westernizátora” (McNally), P. J. Csaadajev használta a fejletlennek bélyegzett orosz történelemszemlélet jellemzésére, amikor is (többek között a szlavofilekre utalva) kifejtette, hogy az orosz história módszeres, filozófiai szemléletű feldolgozásának hiányából „származik minden különös elképzelésünk, minden retrospektív utópiánk, mindazok a lehetetlen jövőről szőtt álmok, amelyek ma hazafias szellemünket gyötrik” (Csaadajev, 1981: 216., Чсаадаев, 1991: 298.).²⁰ Az utópia vonatkoztatási pontja ebben az esetben tehát egy olyan (ugyancsak „u-toposz”, vagyis „seholsincs”) világ, amelyet elsősorban nem a beteljesítendő jövő, hanem az elképzelt múlt térképén kell keresnünk, amelynek kitüntetett értékeit²¹ tehát visszamenőlegesen, egy ideologikus és a jelenben végrehajtott értelmezési folyamat konstruálja. Ezzel ellentétben a nemzetiszocializmus forradalmi ideológia, amelyet totalitárius kollektívizmusa és nagyon is prospektív utópikus vonásai sokkal inkább a bolsevizmussal rokonítanak, mintsem például a konzervativizmussal. A különbség tehát nem a két eszmerendszer utópizmusában, hanem annak temporális referenciáiban keresendő: míg a nemzetiszocializmus horizontját a jövő jelenti, a fajvédő utópia időben mindkét irányban nyitott: tulajdon pozíciójának átmenetiségét hangsúlyozva, a letűnt „aranykor” újjászületését vetíti a valamikori jövőbe. A határok természetesen itt sem szilárdak, de a különbségek kétségkívül alapvetőek, így nem figyelmen kívül hagyhatóak, például Gömbös Gyula és Szálasi Ferenc szélsőjobbboldalisága között.

A fajvédelemmel vagy „újjobboldallal” kapcsolatban indokolt lenne további distinkciókat tenni, hiszen mind retorikájuk, mind eszközeik, mind pedig ideológiai hangsúlyaik tekintetében jelentős különbségeket fedezhetünk fel például a két világháború közötti, a közvetlenül a második világháborút követő és a jelenkori fajvédő mozgalmak között.²² Hogy csak egy példát említsek: messzemenő tanulságok levonására ad lehetőséget Verena Stolcke azon felismerése, hogy alapvető az eltérés az 1945 előtti szélsőjobboldal biológiai alapú rasszizmusa és a háború utáni szélsőjobboldal „kulturális fundamentalizmusa” között (Stolcke, 1997: 190–199.). E témakör bővebb tárgyalására azonban e tanulmány keretei között sajnos nem jut tér, ugyanakkor a felvázolt terminológia mindenképpen alkalmasabbnak tűnik arra, hogy segítse az eligazodást a hazai szélsőjobboldali mozgalom múltjának és jelenének vizsgálata során. Bár a jelen dolgozat nem empirikus esettanulmány, hanem elméleti és terminológiai eszmefuttatás, az alábbiakban a szemléltetés kedvéért röviden és korántsem a teljes igényével megkísérlem elhelyezni a jelenkori magyar szélsőjobboldal fontosabb szereplőit a fent ismertetett értelmezési keretben.²³

A jelenkori magyar szélsőjobboldal legjelentősebb (a parlamentben és a helyi önkormányzatokban politizáló, a teljes népesség körében tartósan az 5 százalékos bejutási küszöböt meghaladó népszerűségnek örvendő) politikai képződménye, a Jobbik Magyarországért Mozgalom jobboldali radikális, illetve nemzeti radikális pártként határozza meg magát, miközben politikai ellenfelei és a vele nem rokonszenvező média nem ritkán sütik rá a neonáci vagy újnylas bélyeget. Meghatározásom szerint azonban a Jobbik szélsőjobboldali, azon belül is rendszerkritikus (és nem rendszerellenes) fajvédő jellegű vagy szélsőjobboldali-populista párt. Szélsőjobboldali, mivel politikusai és tömegkommunikációs eszközei (mindenekelőtt a Barikád című hetilap és a párt Kuruc.info című nem hivatalos szócsöve) nem esetlegesen, hanem rendszeresen ad hangot olyan nézeteknek, amelyek sértik a nyugati civilizáció egyes alapszabályait.²⁴ Az állampolgári egyenlőség és az emberi méltóság rasszista, illetve antiszemita alapú tagadásának ékes példája a cigányok „közrendvédelmi telepekre” (lényegében koncentrációs táborokba) zárásának terve, vagy akár az MTK-nak mint „zsidó csapatnak” „idegen test”-té minősítése a hazai futballmezőnyben. Mindezek mellett az emberi méltósághoz való alapjogot sérti az a dehumanizáló, kolonialista és a kollektív bűnösség bélyegét is magában hordozó nyelvezet, amely a Jobbiknak a Magyarországon élő cigányokról szóló diskurzusát jellemzi. De példát találunk a szólás és a sajtó szabadságának megkérdőjelezésére is: nehéz ugyanis másképp értelmezni azt a párt elnöke, Vona Gábor által is több ízben hangoztatott ígéretet, amely szerint, ha a Jobbiknak lehetősége nyílik rá, a „magyargyalázó” kereskedelmi televíziókat bezáratja, székházaikat pedig „porig rombolja”.

A Jobbik retorikája, az általa képviselt politikai értékrendszer és szimbólumvilág mindemellett olyan szélsőjobboldali pártot és mozgalmat mutat, amely a MIÉP-hez hasonlóan sokkal közelebbi rokonságot mutat a két világháború közötti fajvédő mozgalmakkal, mint a hungarista vagy más nemzetiszocialista mozgalmi előzményekkel. Ezt támasztja alá, hogy a Jobbik elzárkózik a hazai nemzetiszocialista csoportok által szervezett megemlékezéseken vagy más politikai akciókon való részvételtől, és bár egyes (főként a kilencvenes évek szkinhed szubkultúrájából érkezett) képviselői olykor megfogalmazzák „különvéleményeket”, a párt semmiféle közösséget nem vállal Szálasi Ferencsel és forradalmi-nemzetiszocialista eszméivel, politikai programjaiban és nyilatkozataiban, illetve szimbólumrendszerében pedig nem találjuk nyomát kifejezetten nemzetiszocialista elemeknek, szemben a Horthy-rendszer emblematiszus szereplőire, illetve politikai megoldásaira való hivatkozások tömkelegével.

Bár a magyar pártrendszer aktív részévé vált Jobbikról jóval több szó esik a magyar közéleti és társadalomtudományi diskurzusokban, Magyarországon ma is léteznek kevésbé ismert, de artikulált politikai arcúval rendelkező és aktív nemzetiszocialista mozgalmak, illetve pártok. Mindenekelőtt a Szálasi Ferenc széles körben elismert legitimitású utóda, Győrkös István vezetése alatt mű-

ködő Magyar Nemzeti Arcvonalról, illetve az ezzel ambivalens viszonyt ápoló, a felosztlatott Vér és Becsület Kulturális Egyesület hamvaiból feltámadt Pax Hungarica Mozgalomról érdemes említést tenni. E szervezetek, amelyek kiterjedt kapcsolatokat ápolnak a nemzetközi neonáci és szkinhed mozgalmakkal, deklaráltnak „a nemzetiszocializmus magyar gyakorlata” (Szálasi), a hungarizmus szellemében működnek. Nyíltan a biológiai szemléletű fajelmélet és az „aszemitizmus” (a „teljes zsidómentesség”) talaján állnak, és az állam élén álló vezér, illetve az őt támogató állampárt diktatórikus irányítása alatt a társadalom és a gazdaság hivatásrendi alapú átszervezését, valamint a Kárpát-medencében és közvetlen környezetében a magyar szupremácia érvényesülése mellett a Hungária Egyesült Földekként emlegetett birodalom létrehozását tekintik végső célnak. E mozgalmaknak a nemzetiszocialista ideológiai elemek és szimbólumok következetes képviseletén és használatán túlmenően további közös megkülönböztető jegyük, hogy nyíltan vállalják nemzetiszocialista identitásukat, és – mivel: 1. elvi alapon ellenzik a parlamentarizmust és az egalitárius demokráciát, amelynek felszámolására törekednek, 2. a nyugati világ nagy részéhez hasonlóan Magyarországon is be vannak tiltva – a fajvédő vagy jobboldali populisták szervezetekkel szemben meg sem próbálnak belesimulni a demokrácia intézményi és kulturális kereteibe, vagy akár csak látszólag is elfogadni annak diszkurzív szabályrendszerét. Noha, mint korábban említettem, előfordul, hogy taktikai megfontolásból egy-egy párt vagy politikus demokratikus választásokon is megkísérel eredményt elérni (ezért empirikusan nem fenntartható a rendszerhez való viszonyulás, mint kizárólagos vagy elsődleges mérce alkalmazása a szélsőséges és „radikális” jobboldal elkülönítésekor), a nemzetiszocialista ideológiának kétségtől kitüntetett eleme a liberális demokrácia és az általános választójogra épülő parlamentarizmus meghaladásának, illetve végső soron megsemmisítésének szándéka.

FASIZMUS ÉS NEMZETISZOCIALIZMUS

Bár a magyarországi mozgalom- és esztétörténetben e probléma relevanciája korlátozott, illetve inkább elméleti jellegű, a nemzetközi szakirodalomban fasizmus és nemzetiszocializmus egymáshoz való viszonya újra és újra fellángoló polémiák tárgyát képezi. Mindenekelőtt előrebocsátom, hogy nincsenek illúzióim a szemantikai struktúrák változatlanságával és változhatatlanságával kapcsolatban. Az eddigiekből is kitűnt, hogy nyelvi jelölő és jelölt viszonya nem objektív, még kevésbé statikus – a „helyes” és „helytelen” szóhasználat megkülönböztetésének érvényességi köre meglehetősen szűk, a mindenkori mérce pedig (a politikai jelenségek dinamikus nyelvi létmódjából adódóan) szükségszerűen szubjektív meghatározottságú. Éppen ezért nem lehet cél az egyetlen ideális (univerzális és kikezdhetsen) fogalomrendszer megalkotása;

annál inkább megkövetelhető azonban a reflektált és következetes fogalomhasználat, amelynek előfeltétele, hogy tisztázzuk a mögötte meghúzódó előfeltevéseket és hangsúlyokat.

A magyar és nemzetközi szakirodalomban alapvetően háromféle vélekedés különíthető el (a tetemes irodalom egészének részletes feldolgozására itt természetesen nem nyílik tér, ezért az egyes nézőpontokat néhány jellemző példával igyekszem illusztrálni). Az első a fasizmust (az államszocializmus normatív-antifasiszta narratívájához hasonlóan, de eltérő alapokon) gyűjtőfogalomként használja, amely az olasz fasizmuson kívül általában a szélsőjobbboldaliságot, illetve a nemzeti-kollektivistika diktatórikus és antidemokratikus-autoriter törekvések összességét jelöli. Ezek a koncepciók ahhoz hasonló morfológiai viszonyt feltételeznek a két fogalom között, amelyet az imént a szélsőjobboldal és két alesete kapcsán vázoltam. Lényegében ez a fasizmusértelmezés határozza meg például Ormos Mária és Incze Miklós (Ormos–Incze, 1976, Ormos, 1987),²⁵ vagy Szabó Miklós (például: Szabó, 1989b) 1970-es és 1980-as évekbeli elemzéseit, de a nyugati szakirodalomban is olyan képviselői akadnak, mint a nyolcvanas évektől kibontakozó „elhajlása” ellenére is a témában máig mérvadó Ernst Nolte (Nolte, 2003) vagy az „ősfasizmus” koncepcióját 1995-ben felvázoló, fentebb már idézett Umberto Eco (Eco, 1998).

A második kategóriába a totalitarizmus-elméleteket (például: Arendt, 1992) sorolom, amelyek szintén nem különítik el élesen a két jelenséget, ám azokat a sztálinizmussal együtt a totalitarizmus fogalmi ernyője alatt értelmezik, és így elsősorban az azonosságokra koncentrálnak. Ez az eljárás azonban a látszat ellenére gyökeresen szembemegy az előbbivel, amely (Nolte esetében kiváltképpen) a történelmileg és filozófiai szempontból a fasizmust a kommunizmus antitéziséként, vagyis a totalitarizmus-elméletekkel szemben lényegileg különböző történelmi-ideológiai képződményként fogja fel.

A harmadik megközelítés a fasizmus körét az ezzel a névvel jelölt, elsősorban az olasz történelemhez köthető politikai mozgalmakra és a kifejezetten az olasz mintát követő nem olasz fasiszta mozgalmakra szűkíti, a fasiszta és nemzetiszocialista ideológiák és rendszerek közötti történeti és ideológiai különbségeket pedig nagyon is számottevőnek tartja. Mindenekelőtt ilyen differenciaként szokták megjelölni a fasizmusban meghatározó, a nemzetiszocializmusra viszont nem jellemző²⁶ korporativizmust vagy hivatásrendiséget, a biológiai ihletettséggű fajelmélet, illetve az antiszemitizmus szerepét: ezek a fasizmusnak sokáig nem voltak immanens elemei, a harmincas évek végén pedig kifejezetten német nyomásra jelentek meg a fasiszta állam törvényalkotásában és jogalkalmazásában.²⁷ A politikai gyakorlatra is lényeges hatást gyakorolt az állam státusának meghatározásában megfigyelhető, a fajelmélet kérdésköréhez is szorosan kapcsolódó eltérés. Ismeretes, hogy míg Hitler a fajt vagy népnemzetet, addig Mussolini a (totális) államot tekintette a politika legfelső szubsztanciájának: „A fasiszta tanítás alappillére az államról, annak lé-

nyegéről, feladatairól és céljairól való koncepció. A fasizmus számára az állam egy abszolútum, amellyel szemben az egyének és a csoportok képezik a relatívumot. Egyének és csoportok csak annyiban »elgondolhatók«, amennyiben az államban vannak” (Mussolini, 2000: 41.).²⁸ Szembetűnő a kétféle államfelfogás közötti eltérés, ha felidézzük, hogyan reagált Hitler arra az állítólagos vádra, amely szerint a nemzetiszocializmus elveti az államot: „Az alapvető felismerés tehát, hogy az állam maga nem cél, csak eszköz. Nem az állam képezi előfeltételét a magasabb színvonalú emberiség kifejlődésének, hanem az a faj, amely a szükséges képességekkel rendelkezik. (...) Az állam értékét nem kulturális színvonala vagy hatalmi állása, hanem kizárólag az adja meg, hogy berendezkedése mennyire szolgálja a kérdéses nép javát” (Hitler, 1996: 222–223.). Az elsöre kissé obskúrusnak tűnő különbségtétel nélkül nehezen érthetők meg olyan, a politikai cselekvés nagyon is „reális” dimenziójában testet öltő ideológiai komponensek, mint a német birodalmi expanziót orientáló élettérelmélet, vagy Harmadik Birodalom háborús külpolitikájának integráns elemét alkotó, az államhatárokat messzemenően figyelmen kívül hagyó, vagy legalábbis jelentőségüket leértékelő népinémet-politika.

E felfogás szerint a kétségtől megkérdőjelezhető hasonlóságok ellenére a fasizmus és a nemzetiszocializmus „összemosása” olyan mesterséges leegyszerűsítés, amely akadály lehet a kérdéses ideológiák, mozgalmak alaposabb megértésének. Ezen irányzat képviselői közé sorolható mások mellett John Lukacs is, aki a fasizmus gyűjtőfogalomként való meghonosodását Sztálin egy – feltételezhetően az 1930-as évek legelején kiadott – utasításához köti. Szerinte 1931–1932-től fogva a Szovjetunióban (majd később a szovjetizált kelet-közép-európai országokban) tilos volt nemzetiszocialistaként emlegetni a hitleri Németországot, mivel Sztálin Szovjetuniójára „a 30-as években egyre inkább a »nemzetik«, mint a »nemzetközi szocializmus« megjelölés illetet volna, tehát ajánlatos volt elkerülni az előbbi kifejezést” (Lukacs, 2003). Akár létezett ilyen utasítás, akár nem, tény, hogy a fasizmus terminus ilyen értelmű használata, nemcsak Németország, de általában a Szovjetunió ellenfeleinek vonatkozásában valóban hatékony eszköze volt az államszocialista diktatúrák legitimációs és ellenségediskurzusának.

Dan Michman több kiváló tanulmányban is foglalkozott a nemzetiszocializmus és a fasizmus megkülönböztetésének kérdéskörével. Egyik elemzésében (Michman, 2008a) a holland Nationaal-Socialistische Beweging és a Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij-van Rappard példáján mutatja be a nemzetiszocialista és fasisztoid mozgalmak közötti különbségeket. Érdeemes megemlíteni, hogy bár Michman egyértelműen a fogalmi distinkció mellett teszi le a voksát, arra is felhívja a figyelmet, hogy a két eszmerendszer közötti különbségek olykor a szóban forgó pártok, mozgalmak tagjai számára sem voltak egyértelműek. A magyar szakirodalomban Ormos Mária újabb (például: Ormos, 2004; Ormos, 2009) és Hubai László már idézett mun-

kái mellett érdemes megemlíteni Ungváry Krisztiánt, aki a nyilas mozgalomnak a szocializmushoz és a munkásmozgalomhoz fűződő ambivalens, ám számos vonatkozásában meghatározóan rokonjellegű kapcsolatára hívta fel a figyelmet (Ungváry, 2004). Bár a szemantikai viszony problematikus voltára nem reflektál direkt módon, konzekvens fogalomhasználatát figyelembe véve az előbbi szerzők közé sorolható a magyarországi holokaustt egyik legelismerőbb kutatója, Karsai László is (például: Karsai, 2008).

Noha, mint láthattuk, mindhárom felfogásnak számos elismert védelmezője akad, a minél alaposabb megismerés szempontjából az utolsóként bemutatott megközelítést tartom a leginkább célravezetőnek. A fasiszmus- és a totalitarizmuselméletek az egyes egyedi jelenségeket egységes narratívába foglalják, amely alkalmas lehet nagy ívű, általános összefüggések felismerésére (vagy konstruálására), eközben és épp ennek érdekében azonban olyan sajátosságok és elkülönülések felett kénytelenek szemet hunyni, amelyek mélyreható vizsgálata pedig egyáltalán nem tanulság nélkül való, különösen empirikus politikatudományi leírások esetében. Ezért egy lehetséges definíció alapjaként megállapíthatjuk, hogy a nemzetiszocializmus egy számos alesetet (például a német náciizmust, a norvég NS-mozgalmat, a magyar hungarizmust vagy a Böszörményi-féle kaszárskeresztes mozgalmat) magába foglaló ideológiai „családot” jelöl, amely tehát alapvető pontokban tér el a modern nemzetállam mindenhatóságát középpontba állító olasz fasiszmus, a spanyol falangizmus vagy éppen a magyar fajvédő irányzatok eszméitől.²⁹ Ehhez képest átfogóbb meghatározást adva: *a nemzetiszocializmust olyan, a huszadik század első harmadában kialakult szélsőjobboldali-antimodernista irányzatnak tekintem, amely a nemzetközi zsidó összeesküvés eszközeiként felfogott liberalizmus, kommunizmus és parlamentarizmus megsemmisítésének igényével lép fel, és egy, a biológiai alapú rasszizmusra épülő, az emberi „fajok” hierarchiáját intézményesítő, új politikai-gazdasági-társadalmi világrend létrehozását tűzi ki célul.*

*

A fenti eszmefuttatást korántsem tekintem az érintett terminológiai viták végleges lezárásának, vagy a lehetséges problémák és szempontok akár megközelítőleg teljes katalógusának. Nem gondolom, hogy az általam preferált terminusok és definíciókísérletek vitathatatlanul követendő és univerzális megoldásokat kínálnak; a probléma megközelítésének és a konkrét választásoknak kétségekívül számos további útja és megalapozhatósága létezik. Elengedhetetlennek tartom azonban (és tanulmányommal is ehhez szeretnék hozzájárulni), hogy a szélsőjobboddallal foglalkozó magyar társadalomtudományi, azon belül is a politikatudományi szakirodalom módszeresen és következetesen, a nemzetközi szakirodalmi eredményekre is támaszkodva reflektáljon a problémára magára, mindenekelőtt pedig tudatosítsa az itt tárgyalt terminológiai kérdések tudományelméleti, morális és legitimációs tétjét.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány 2011 januárjában az ELTE Társadalomtudományi Kar politológia szakán megvédett, *Bebalzsamozott Szálasi – Ötletek és irányok a jelenkori magyar nemzetiszocialista mozgalmak értelmezéséhez* című szakdolgozom átdolgozott és kibővített fejezetére épül.
- ² Az egyes angol, illetve német terminusok felsorolásakor a példákat a szinte áttekinthetetlenül bőséges irodalomból válogatva, elsősorban az alábbi munkákból kölcsönöztem: Betz, 1994; Betz, 2003; Carter, 2005; Dézé, 2004; Eatwell, 2003; Eatwell, 2004; Ignazi, 2003a; Ignazi, 2003b; Jaschke, 2001; Kitschelt–McGann, 2000; Kürti, 2000; Kürti, 2003; Mudde, 2000; Mudde, 2005; Norris, 2005.
- ³ A két terminust általában azonos módon, szélsőjobboldalnak fordítják magyarra, annak ellenére, hogy az angolban nem számítanak szinonimáknak. Elisabeth Carter például azzal veti el a far right alkalmazását, hogy míg az extreme right kifejezés jelentése mögött abszolút mérce (Carternél a demokratikus alapelvekhez, eljárásokhoz és intézményekhez, valamint az emberi egyenlőség eszméjéhez való viszony) húzódik meg, a far jelző térbeli referencialitása úgy mond túl bizonytalanná teszi az osztályozást, mivel azt a legkülönbözőbb pártrendszerek speciális adottságaihoz köti (Carter, 2005: 23.). Valóban nehéz vitatni, hogy egészen más jelenti a jobbszélt példának okáért a lengyel pártrendszerben, mint a Kínai Népköztársaságéban.
- ⁴ Ennek a felfogásnak olyan komoly szaktudományos képviselői vannak, mint a publicisztikai felületességgel a legkevésbé sem vádolható Bayer József (Bayer, 1998, főként: 151–153.) vagy a témában ugyancsak nem járatlan Sipos Balázs (Sipos, 2001).
- ⁵ Üdítő kivételt jelentenek a Political Capital tanulmányai (Gimes és mtsai, 2009: 55.; Juhász–Krekó, 2010), bár 2008-as, hasonló témájú tanulmányukban (Gimes és mtsai, 2008) ez a következetesség még nem jelent meg. Elsősorban a nemzetközi szakirodalom eredményeire való szisztematikus kitekintés miatt jelent újdonságot: Balogh, 2009a, különösen: 7. és 10–16.
- ⁶ A szerzőpáros egyébként igen színvonalas tanulmányában jelzi ugyan a terminológiai probléma létét (Karácsony–Róna, 2010: 33.), de nem foglal állást a kérdésben.
- ⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a könyv a továbbiakban ennek ellenére következetlen: az esettanulmányokban a radikális jobboldal és a szélsőjobboldal a leggyakrabban rokon értelmű szavakként szerepelnek.
- ⁸ Egészen friss példaként említhető a 2011 júliusában a gyöngyöspatai időközi polgármester-választáson 10,5 százalékot elért Eszes Tamás, aki, bár függetlenként indult, korábban egy nemzetiszocialista félkatonai szervezet, a Véderő főparancsnokaként tevékenykedett.
- ⁹ Hasonló értelemben használja a szélsőjobboldaliség fogalmát: Gyurgyák (2001) is.
- ¹⁰ Innen már csak rövid gondolati ösvény vezet odáig, hogy a nemzeti politika csak radikális lehet, illetve hogy a nem radikális politika valójában nem is lehet nemzeti.
- ¹¹ Külön vizsgálat tárgyát képezhetné a radikalizmus 18–19. századi, magyar és nemzetközi politikai szemantikájának történeti áttekintése. Mint ismeretes, ebben az időszakban (például a francia royalista-konzervatív hagyomány, vagy a magyar reformkori viták szóhasználatában) a fogalom tartalmi súlypontja a forradalmi, „felforgató”, vagyis rendszerellenes mozzanatra esett. E téma azonban túlmutat a jelen tanulmány keretein. Itt kifejezetten a modern radika-

- lizmus és a szélsőjobboldal viszonyát igyekszem kritikai vizsgálatnak alávetni, a szélsőjobboldaliságot pedig (a szakirodalom zömével összhangban) kifejezetten a modernitás és posztmodernitás jelenségeként, szigorúan e kontextushoz kötve értelmezem.
- ¹² Marx nyomán a radikalizmus másfajta, a radikális jobboldal fogalmának legitimitását megalapozó meghatározását adja Szilágyi, 1998: 20–21. Szabó Miklós monumentális eszmétörténeti munkásságában (például: Szabó, 1989a, Szabó, 2003b), vélhetően a korabeli nemzetközi szakirodalom egy részét követve, ugyancsak az (új)konzervativizmushoz viszonyítva pozícionált) jobboldali radikalizmus terminust alkalmazza. Teszi ezt azonban elsősorban a 19–20. század fordulójának politikai kontextusára vonatkoztatva, ami azt a megválaszolatlan és nem is könnyen megválaszolható, ám annál izgalmasabb elméleti kérdést veti fel, hogy meddig terjedhet egy, a szélsőjobboldaliság fogalmára kidolgozott meghatározás érvényességi köre. Vagyis: beszélhetünk-e, és ha igen, ugyanabban az értelemben beszélhetünk-e szélsőjobboldaliságról a „rövid XX. század” kezdete előtt és után.
- ¹³ Ecónál ezek közé tartozik például a tradicionalizmus, az antimodernizmus, az öncélú cselekvés kultusza, a kritika elutasítása, a másságtól való félelem, az idegengyűlölet stb. (Eco, 1998: 38–45.).
- ¹⁴ Ezek a következők: szélsőséges nacionalizmus, etnocentrizmus, antikommunizmus, antiparlamentarizmus, antipluralizmus, militarizmus, rendparti gondolkodás, az erős politikai vezetés iránti igény, Amerika-ellenesség és kulturális pesszimizmus.
- ¹⁵ Ez egyben azt is jelenti, hogy a nyugati kultúrkörön kívül, ha nem is elképzelhetetlennek, de legalábbis problematikusnak tartom a szélsőjobboldaliság fogalmának külön elméleti reflexió nélkül történő használatát.
- ¹⁶ Ez a definíció némi módosítással a szélsőbaloldaliság megragadására is alkalmas, ha annak attribútumai közé soroljuk a tulajdon szentségének vagy a törvény előtti egyenlőség eszméjének osztályalapú megkérdőjelezését.
- ¹⁷ A fajvédők és a nemzetiszocialisták útjainak különválása rendkívül érdekes eszmétörténeti probléma, ennek ellenére ma még alig olvasható róla tudományos igényességgel megírt, korszerű feldolgozás.
- ¹⁸ A magyar fajvédelem tradíciójához sorolható Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett Kiss Sándor és Dánér Béla.
- ¹⁹ A faj mint politikai kategória biológiai áértelmeződését elemzi: Gyurgyák, 2001: 379–380.
- ²⁰ A mondat második, kurzívval kiemelt része valamiért kimaradt a magyar kiadásból, ezért Fränkel Anna szövegközlését kiegészítettem saját, a francia eredetiből készített fordításommal. A szóban forgó szövegrész franciául: „...toutes ces utopies du passé, tous ces rêves d’un avenir impossible qui tourmentent aujourd’hui nos esprits patriotiques”.
- ²¹ A fajvédelem kontextusában, elsősorban a Trianon előtti „ezeréves” történelemre vetítve ilyen értéknek tekinthető például a nemzetalkotó csoportok harmonikus homogenitása és a hagyományos társadalmi osztályok érdekközössége, a „magyar géniusz” szabad kibontakozás esetén érvényesülő határtalan potenciálja, vagy a kárpát-medencei nemzetiségek önkéntes alávetettségén alapuló magyar szupremácia a Szent István-i birodalomban.
- ²² Amint az sem egyértelmű, hogy a magyar kontextusban hagyományokkal rendelkező fajvédő terminus milyen érvényességgel terjeszthető ki nem magyar formációkra.

- ²³ Bár a tanulmányomban javasolt terminológiát természetesen indokolt lenne a tágabb nemzetközi kontextussal összevetni, illetve kibővíteni, terjedelmi okokból, valamint azért, mert dolgozatomban igyekszem a magyar szélsőjobbkutatás sajátos problémáira fókuszálni, itt csak hazai példákra hivatkozom. A nyugat-európai és amerikai szélsőjobboldali mozgalmak részletesebb kategorizálása az eltérő történelmi és politikai háttér miatt tágabb problémakört jelent, amelyet külön tanulmányban érdemes elvégezni.
- ²⁴ Bár esetleges jelleggel a mérsékelt jobboldalon, így a Fidesz-MPSZ-en belül is megjelennek szélsőségesnek minősíthető megnyilvánulások (a 2006–2010-es ciklusban ilyen volt például Molnár Oszkár antiszemita vagy Ékes Ilona homofób kirohanása), fontos különbséget jelent az esetlegesség mozzanata. A Jobbik esetében a párt hivatalos közleményeiben, a képviselők parlamenti, illetve képviselő-testületi felszólalásaiban megjelenő cigányellenesség, antiszemitizmus és homofóbia a párt ideológiai arculatának integráns részét, kommunikációjának, szakpolitikai javaslatainak és általános szavazatszerző stratégiájának elsődleges eszközt képezi.
- ²⁵ Bár a fasisztának minősített mozgalmak közötti alapvető eltérésekre már ezek a munkák is felhívták a figyelmet, a hangsúly ekkoriban sokkal inkább a „közös magon” volt; ezzel szemben a kilencvenes évektől keletkezett szövegekben mintha inkább a különbségekre helyeződött volna át (például: Ormos, 1998; Ormos, 2004; Ormos, 2009).
- ²⁶ Lényeges felhívni rá a figyelmet, hogy bár Szálasi a hungarizmusban, „a nemzetiszocializmus magyar gyakorlatát” látta, és abban valóban a nemzetiszocialista elemek domináltak, az általa kidolgozott eszmerendszerben fasiszta elemek is megjelennek, így például a társadalom hivatásrendi újjászervezésének igénye.
- ²⁷ Ezt a nemcsak Olaszországban megjelenő folyamatot nevezi Ormos a nem nemzetiszocialista szélsőjobboldali diktatúrák „náciifikálódásának” (Ormos, 1998: 15.). A kérdés alapos és innovatív elemzését adja: Michman, 2008b.
- ²⁸ A reprint kiadás szövegét a mai helyesírás szabályai szerint idéztem.
- ²⁹ Fontos megemlíteni, hogy Magyarországon a fajvédő és nemzetiszocialista mozgalmak mellett kifejezetten fasiszta pártok is megjelentek a húszas évektől. Ilyen volt például a Szemere Béla vezette Magyar Fasiszta Munkások Országos Pártja, a Bartha Albert korábbi hadügyminiszter nevével fémjelzett Magyar Fasiszta Párt, vagy a Scheyer Józsefhez köthető Magyar Munkások Nemzeti Szervezete (Udvarvölgyi, 2004). Ismereteim szerint ma Magyarországon nem működik fasiszta politikai alakulat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Kiadó.
- Balogh Róbert (2009a): Előszó. In: uő. (szerk.): *Békatánc. A radikális jobboldal jellege és hatása Nyugat-Európában és Magyarországon*. Budapest, Generáció 2020 Közhasznú Egyesület, 7–9.
- Balogh Róbert (2009b): Szélsőség, vagy amit akartok: tisztázatlan alapfogalmak. In: uő. (szerk.): *Békatánc. A radikális jobboldal jellege és hatása Nyugat-Európában és Magyarországon*. Budapest, Generáció 2020 Közhasznú Egyesület. 10–16.

- Bartus László (2001): *Jobb magyarok. A szélsőjobb útja a hatalomhoz 1990–2000*. Budapest, magánkiadás.
- Bayer József (1998): A jobboldali radikalizmus előretöréséről. In: Feitl István (szerk.): *Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 147–156.
- Betz, Hans-Georg (1994): *Radical right-wing populism in Western Europe*. New York, St. Martin's Press.
- Betz, Hans-Georg (2003): The Growing Threat of the Radical Right. In: Merkl, Peter H.–Weinberg, Leonard (szerk.): *Right-wing extremism in the twenty-first century*. London, Frank Cass Publishers. 74–94.
- Carter, Elisabeth (2005): *The extreme right in Western Europe. Success or failure?* New York, Manchester University Press.
- Csaadajev, Pjotr Jakovlevics (1981): Egy örült magamentsége. In: uő.: *Filozófiai levelek egy hölgyhöz*. H. n., Magyar Helikon.
- Чаадаев, Пётр Яковлевич (1991): „Apologie d'un fou”. In: uő.: *Полное собрание сочинений и письма*. Том 1. Москва, Издательство Наука. 289–304.
- Dézé, Alexandre (2004): Between adaptation, differentiation and distinction. Extreme right-wing parties within democratic political systems. In: Eatwell, Roger–Mudde, Cas (szerk.): *Western democracies and the and the new extreme right challenge*. London, Routledge, 19–39.
- Eatwell, Roger (2003): Ten Theories of Extreme Right. In: Merkl, Peter H.–Weinberg, Leonard (szerk.): *Right-wing extremism in the twenty-first century*. London, Frank Cass Publishers, 47–73.
- Eatwell, Roger (2004): Introduction: the new extreme right Challenge. In: Eatwell, Roger–Mudde, Cas (szerk.): *Western democracies and the and the new extreme right challenge*. London, Routledge, 1–15.
- Eco, Umberto (1998): *A mindenkori fasizmus*. In: uő.: *Öt írás az erkölcsről*. Budapest, Európa Kiadó, 25–47.
- Gimes Gergely–Juhász Attila–Kiss Kálmán–Krekó Péter–Somogyi Zoltán (2008): *Látletet 2008. Helyzetjelentés és javaslatok*. Political Capital Policy Research Institute. (http://www.maraalapitvany.hu/upload/eloteletseg_tanulmany_081016.pdf – az utolsó letöltés időpontja: 2011. június 21.)
- Gimes Gergely–Juhász Attila–Kiss Kálmán–Krekó Péter (2009): *Látletet 2009. Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobboldal megerősödésének okairól*. Political Capital Policy Research Institute. (http://www.maraalapitvany.hu/upload/latletet_2009.pdf – az utolsó letöltés időpontja: 2011. június 21.)
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Héjj Dávid–Schultz Gábor (é. n.): *A jelenkori jobboldali radikalizmus dilemmái*. Budapest, Századvég műhelytanulmányok 4. (<http://www.szazadveg.hu/files/kutatas/A-jelenkori-jobboldali-radikalizmus-dilemmai.pdf> – az utolsó letöltés időpontja: 2011. június 21.)
- Hitler, Adolf (1996): *Harcom (Mein Kampf)*. Hódmezővásárhely, Interseas Edition.
- Hubai László (2002): A választói magatartás kontinuitása 1990–2002. *Politikatudományi szemle*, XI. évf. 1–2. szám, 93–119.
- Ignazi, Piero (2003a): *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Ignazi, Piero (2003b): The Development of the Extreme Right at the end of the Century. In: Merkl,

- Peter H.–Weinberg, Leonard (szerk.): *Right-wing extremism in the twenty-first century*. London, Frank Cass Publishers, 145–158.
- Jaschke, Hans-Gerd (2001): *Rechtsextremismus und Fremdenfeindlichkeit: Begriffe, Positionen, Praxisfelder*. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.
- Juhász Attila–Krekó Péter (2010): Minek nevezzetek? *Magyar Narancs*, XXII. évf. 17. szám.
- Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi szemle*, XIX. évf., 1. szám, 31–66.
- Karsai László (2008): Reflektor a sötétbe. *Beszélő*, XIII. évf., 3. szám, 54–76.
- Kitschelt, Herbert–McGann, Anthony J. (2000): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Michigan, The University of Michigan Press.
- Kürti László (2000): *Right-wing extremism, skinheads and anti-gypsy sentiments in Hungary*. Prága, Research Support Scheme.
- Kürti László (2003): The uncivility of a civil society: skinhead youth in Hungary. In: Kopecky, Petr–Mudde, Cas (szerk.): *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. London, Routledge, 37–54.
- Lukacs, John (2003): A nemzetiszocializmus egyetemes jelensége. *Klió*, XII. évf., 1. szám. 8–21.
- Michman, Dan (2008a): Mi a különbség a fasizmus és a náciizmus között? A holland fasizmus a holokauszt előtt és alatt – esettanulmány. In: uő: *Holokauszt és történetírás*. Budapest, Balassi Kiadó, 109–123.
- Michman, Dan (2008b): Az olasz fasizmus és a zsidóság sorsa a holokauszt idején. Kiegészítő megjegyzések a fasizmus és a náciizmus közötti különbségekről. In: uő: *Holokauszt és történetírás*. Budapest, Balassi Kiadó, 124–130.
- Mudde, Cas (2000): *The ideology of the extreme right*. New York, Manchester University Press.
- Mudde, Cas (szerk.) (2005): *Racist extremism in central and eastern Europe*. New York, Routledge.
- Mussolini (2000): A fascizmus doktrínája. In: uő.: *A fasizmus doktrínája és egyéb világnézeti munkája*. Budapest, Gede Testvérek Bt.
- Nolte, Ernst (2003): *A fasizmus korszaka*. Budapest, XXI. Századi Intézet–Kairosz Kiadó.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. New York, Cambridge University Press.
- Ormos Mária–Incze Miklós (1976): *Európai fasizmusok. 1919–1939*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Ormos Mária (1987): *Náciizmus–fasizmus*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Ormos Mária (1998): Mi a fasizmus? Ki a fasiszta? In: Feitl István (szerk.): *Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 13–17. p.
- Ormos Mária (2004): A szélsőjobbodaliságról. *Rubicon*, 13. évf., 11. sz. 64–68. p.
- Ormos Mária (2009): *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma. Előszóval és három korroláriummal kiegészített 1932-es szöveg. In: uő.: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor Kft, 6–102.
- Síklaki István (1997): A diskurzus szerepe a társadalmi befolyásolásban. In: Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest, Scientia Humana, 99–112.

- Sipos Balázs (2001): Kövér László és a Demokrata-beliek. *Mozgó Világ*, XXVII. évf., 2. szám.
- Skinner, Quentin (1997): Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 7–53.
- Stolcke, Verena (1997): A kultúra nyelvén. In: Zentai Viktória (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 186–202.
- Szabó Márton (2003a): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Miklós (1989a): Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában. In: uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, Medvetánc könyvek, 109–176.
- Szabó Miklós (1989b): Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In: uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, Medvetánc könyvek, 225–251.
- Szabó Miklós (2003b): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szilágyi Ákos (1998): Radikalizmus, jobb és bal. In: Feitl István (szerk.): *Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 18–25.
- Trencsényi Balázs (2007): Eszmetörténeti program és módszertani adaptáció. In: uő.: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. H. n., Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely. 13–58.
- Udvarvölgyi Zsolt (2004): *Fejezetek a magyar szélsőjobboldal korai történetéből: fasiszták, kékingesek és a Meskó-párt*. (<http://mek.niif.hu/02100/02105/02105.htm> – az utolsó letöltés időpontja: 2011. június 21.).
- Ungváry Krisztián (2004): Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. *Rubicon*, XIII. évf., 11. szám, 4–11.